

Nosztalgia, trauma és történetírás

Pintér Judit Nóra: A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia.

L'Harmattan, Budapest, 2014. 153 oldal.

Pintér Judit Nóra a Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének oktatója, pszichológus, fenomenológus. Kutatási területe – saját megfogalmazása szerint – elsősorban arra terjed ki, hogy „a trauma, a krízishelyzetek, szorongás különféle formái hogyan feldolgozhatók, hogyan tudunk tanulni belőlük, hogyan képes a személyiség fejlődni általuk”.¹ Mindezek mellett részt vesz a *Mindennapi Pszichológia* és az *Aspecto – Magyar Filozófiai Folyóirat* szerkesztésében is. Számos tanulmánya jelent meg ezekben a folyóiratokban, így e könyvének egyes fejezetei is.² A szerző érdeklődési köre alapján nem lepődhetünk meg azon, hogy a könyvben szereplő kulcsfogalmak elemzéséhez a pszichoanalízis, a fenomenológia és az esztétika elméleti megközelítéseit is felhasználta. Pintér könyvéről mostanáig egyetlen könyvismertető jelent meg a *Magyar Narancsban*, amit Váradai Róbert jegyzett, aki a kötet legnagyobb erényét abban látja, hogy elolvasása hozzájárul önmagunk jobb megismeréséhez.³

Írásomban arra fókuszálok, hogy bemutassam a kötet fejezeteit és az abban szereplő kulcsfogalmakat, mindezt annak érdekében, hogy a recenzió végén egy kitekintés keretében röviden foglalkozzak azzal a kérdéssel, hogy mennyiben alkalmazható a trauma fenoménja a történeti kutatásokban, illetve milyen kihívásokkal kell szembenéznie a történészeknek, ha a traumát kiváltó eseményeket szeretnék ábrázolni. Természetesen nem kívánok olyat számon kérni a szerzőtől, ami nem is volt és nem is lehetett a szándéka, így a recenzió végén megfogalmazódó problémák és kérdések nem a könyv hiányosságait, hanem éppen ellenkezőleg, a kötetnek azt az erényét szeretnék kiemelni és hangsúlyossá tenni, hogy tanulságai valóban továbbgondolásra érdemesek.

A kötet öt jól elkülöníthető részre tagolódik. Az első fejezetben a szerző áttekinti a fenomenológia és a pszichoanalízis találkozási pontjait olyan fogalmak mentén, mint a tudattalan, az idő, az emlékezet vagy a fantázia. A második tematikai egység a traumával foglalkozik, míg a harmadik a nosztalgia fenoménjét vizsgálja részletesen, hogy aztán a negyedik fejezetben konkrét esettanulmány keretében azt elemezze, miként reprezentálódik a trauma és a nosztalgia jelensége Kertész Imre irodalmi munkásságában. Az ötödik, záró fejezetben a trauma és a nosztalgia személyes identitásban betöltött építő vagy romboló hatását vizsgálja a szerző. A könyv deklarált célja:

¹ <http://pinterjuditnora.com/#rolam> – utolsó letöltés: 2016. augusztus 15.

² Pintér 2008. A szerző egyébként a pszichológia mellett esztétika szakot is végzett.

³ Váradai 2014.

„a trauma és a nosztalgia tapasztalatán keresztül tanulmányozza az ember múlthoz való viszonyát, az emlékezet határhelyezeteit és az önazonosság mibenlétét. Utána járunk, hogyan van hatással jelenünkre egy a múltban elszenvedett trauma, és hogy miért ébred nosztalgia olyan dolgok iránt, amelyek nem is voltak kellemesek számunkra, vagy akár át sem éltük őket. A trauma és a nosztalgia olyan jelenségek, amelyek a múltat nem múltként tárják eléink, hanem inkább jelenként, jelen karakterűként tartják életben. A könyv ezt a tapasztalatot több tudományterületet egyesítve: fenomenológiai, pszichológiai és esztétikai síkon tanulmányozza.” (7.)

Pintér Judit Nóra olyan területre irányítja olvasói figyelmét, amely az emberi psziché legrejtettebb zugai közé tartozik, és bár mindenkinek lehet róla sejte, fogalma, esetleg tapasztalata, ennek ellenére legtöbbször homály fedí a trauma és a nosztalgia jelenségeit, az emberi viselkedésben betöltött pontos szerepüket.

A könyv egyik erénye éppen az a sokszínűség, ahogyan a szerző a különböző fogalmakat elemzi, és mindezt jól érthető módon teszi, még azok számára is, akik esetleg nem e tudományterületek művelői. A trauma fogalmáról már idehaza is könyvtárnyi irodalmat lehet olvasni, rengeteg cikk és könyv született a történelemtudománytól⁴ a pszichológián⁵ és irodalomtudományon⁶ át a szociológiáig,⁷ a nosztalgia jelensége ugyanakkor sokkal kevésbé kutatott téma. Ezt jól érzékelteti az a tény is, hogy a kötetben szereplő nosztalgiáról szóló fejezetben egyetlen hazai társadalomtudományi munka sem szerepel hivatkozásként, így ez a rész elsősorban a legfontosabb külföldi munkákat tekinti át. Pintér Judit Nóra könyvét éppen az teszi érdekessé, aktuálissá, hogy két olyan jelenséget elemez, amelyeknek ismeretei felemásak a hazai tudományos életben.

A szerző meghatározása szerint a trauma legfőbb jellemzője a veszteség, az ismétlési kényszer és az elidegenedés.

„A *valódi trauma* esetében nem egy eleve bennem meglévő hiányról van szó, hanem *veszteségről*: végső soron a világ mint otthonom, és önmagam mint otthonom elvesztéséről. Ennek az élménynek a feldolgozására *kényszer* hajt, nem pusztán *vágy*: csak úgy élhetem túl, ha tapasztalattá képes válni, s elveszíti kitüntettségét, *ha otthonra lelek a traumában is, mint akármelyik más tapasztalatomban*. (51.)⁸

„A tapasztalat megváltoztat, a trauma pedig megmarad az elidegenedés fázisában anélkül, hogy megváltoztatna.” (52.)

⁴ Néhány példa: Heller 2006. (Heller Ágnes *Trauma* című könyvéről éppen Pintér Judit Nóra írt recenziót: Pintér 2006.) Ezenkívül: Braun 1995; Erős 2007; Kisantal 2009; Gyáni 2010. Legutóbb a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* egy teljes tematikus számot szánt a trauma problematikájának (Áldozatnarratívák, *Korall* 59.) Külföldi szakirodalom: LaCapra 2001; Ricœur 2006; Roth 2011; Leys 2013.

⁵ Freud 2011; Herman 2011; Kulcsár 2005.

⁶ Menyhért 2008.

⁷ Bauman 2001; Jeffrey C. 2012.

⁸ Itt és a további idézetekben is a kiemelések az eredetiben!

A trauma végső soron olyan élmény, amely nem képes tapasztalatként rögzülni, és kényszeres ismétlésként az emlékezet az, ami folytonosan jelenvalóvá teszi azt az élményt, amelyet valójában nem vagyok képes befogadni, és ezáltal idegenít el önmagamtól.

A nosztalgia fogalma ezzel szemben az otthonosság érzetéhez áll közel, amely a szó etimológiájában is megjelenik. „A *nosztosz* szó görögül hazatérést jelent, az *algosz* pedig fájdalmat.” (89.) Amíg az eredeti görög jelentés a térbeli eltávolodásra utalt, addig a mi nosztalgia szavunk egyértelműen az időbeli távolság fájdalmára vonatkozik.

„A nosztalgia tehát a honvágyból nőtte ki magát, ugyanis, ha térben nem is, de az időben mindenki utazhat, a múlt iránti nosztalgia így mindenki számára nyitva van. Amíg viszont a honvágy valamennyire kielégíthetőnek tűnik, a nosztalgiában megbújó vágy nem egy helyre vágyik, hanem egy élethelyzetre, amely mindig egy időbeli helyzethez kötődik, és amelyre való vágy mindig az időben alakul ki.” (90.)

Amíg a trauma fogalma egyértelműen pszichológiai, addig a nosztalgia egy teljesen hétköznapi jelenség, amiről mindenkinek lehet tapasztalata. „A nosztalgia egyszerre érzés, hangulat, emlékezet és vágy.” (92). A nosztalgia érzésében kettősség figyelhető meg: egyszerre „kellemes, de kicsit fájdalmas, szorító, keseredés érzés” (95) is, amelyet az idő múlása idéz elő, és egy visszahozhatatlan múlt iránti vágyakozás táplál. A nosztalgia a pusztá emlékezettől abban különbözik, hogy az elmúltat veszteséggként fogja fel.

„A *nosztalgia fenomenológiai tapasztalatában* [...] az *individuumnak az idő múlásával legsajátabb veszteségeként kell szembenéznie*. Az idő ebben a tapasztalatban válik leginkább szubjektívvé: mert nem csupán azt érezzük, hogy a múlt elmúlt, hanem hogy az én múltam múlt el. Tehát a *nosztalgia az elmúlást magát, azaz az időt is tapasztalattá teszi*, szemben az emlékezéssel, amelyben nem éljük meg a veszteséget.” (100.)

Ezek alapján a szerző a kötet negyedik fejezetében Kertész Imre munkásságát elemezve azt értelmezi, hogyan válhatott a Nobel-díjas magyar író koncentrációs táborbeli tapasztalata egyfajta nosztalgikus traumává. A szerző szerint a Kertész Imre által megfogalmazott „a koncentrációs táborok boldogsága” olyan jelenséget árul el, amelyben a traumatikus tapasztalat és a nosztalgia érzése összefonódik egymással, ezáltal már képes a személyes identitás szerves részévé válni.

„A trauma nosztalgiává válását [...] jelenti, amikor is *a traumatikus élményt már nem elfelejteni vagy kiírni akarja valaki magából, hanem legszínvonalasabb, legértékesebb kincsének tekinti, amit elveszíteni egyet jelent identitása elvesztésével*, a teljes kiürüléssel is.” (123.)

Az ötödik, záró fejezetben az identitás fogalmát veszi górcső alá a szerző, amelyet véleménye szerint sokszor nehezen lehet megkülönböztetni a szerep és a személyiség pszichológiai fogalmaitól.

„Ha valahogy mégis szét akarjuk választani, akkor a személyiség az, ami már a születéskor meglévő temperamentummal kezdetleges formájában adott számunkra, és később valahonnan innen indulva és a szocializációnk által kijelölt irányok alapján veszünk fel szerepeket, és azonosítjuk magunkat csoportokkal, választunk foglalkozást, ami aztán az identitásunk részévé válik. [...] A személyiség arra a kérdésre ad választ, hogy 'milyen vagyok?', a szerep arra, hogy 'mi vagyok?', az identitás pedig egy újabb árnyalatra, arra ugyanis, hogy 'ki vagyok?'” (135.)

A szerző a narratív identitás koncepciójának kritikája során fejti ki saját identitáskonceptióját, és írja le a tudattalan identitás fogalmát. A Paul Ricœur által megfogalmazott narratív identitáskonceptió szerint az önazonosság alapvetően az élettörténet egységében áll, amely viszont megköveteli az egyéntől önmaga megértését és annak elbeszélhetőségét. Ez egyrészt rugalmassá teszi a fogalmat annyiban, hogy megengedi az egyénnek az azonosság időbeli változását, másrészt viszont megköveteli tőle az önmagával szembeni tudatosságot is. Éppen ezen a ponton válik kritikussá az egész koncepció, ugyanis számos olyan élmény létezik, amelyek elbeszélhetősége problematikus, ugyanakkor mélyen az egyéni identitás része lehet. Pintér Judit Nóra szerint éppen ilyen élmény a trauma és a nosztalgia jelensége is.

„A narratív identitás [...] azt jelenti, hogy el kellene tudnom *beszélni* mindazt, ami felépít, ami létrehozta azt, aki vagyok, amihez pedig interpretáció, értelmezés, azaz a tudat reflexiók tevékenysége elengedhetetlen. Felmerül azonban a kérdés, hogy feltétlenül igényli-e az identitás a tudatosságot? Azaz csupán az lennék-e, amit el tudok beszélni? [...] Identitásunkon sok esemény sokkal inkább *nyomot hagy*, nem pedig értelmileg 'megfejtve' reprezentálódik – azaz sok értelem *szimbolikusan fejeződik ki benne, nem pedig egy történetben mi fejezzük ki.*” (136.)

A traumatikus élmény éppen azt jelenti, hogy az egyén nem tudja problémátlanul integrálni a saját élettörténetébe ezeket az élményeit, és nem rögzül tapasztalatként, sok esetben pedig még elbeszélni sem tudja azokat, ugyanakkor mégis az identitását érintő eseményt jelentenek. Éppen ezért a szerző szerint a trauma és a nosztalgia jelensége megkérdőjelezi a narratív identitás átfogó érvényességét, mivel ezek a fenomének az önazonosság olyan tudattalan építőelemei, amelyek kívül esnek az elbeszélhetőség határain. Ha elfogadjuk ezt a nagyon is plauzibilisnek tűnő érvelést, akkor ezzel napjaink társadalomtudományában az egyik leggyakrabban használt és érvényesnek számító koncepció kérdőjeleződik meg.

Éppen ezért érdemes végül röviden kitérni arra, hogy mindezek a fogalmi elemzések milyen módon kamatoztathatók a történettudomány terén. Pintér

Judit Nóra a nosztalgia jelenségét főként pszichológiai és fenomenológiai síkon elemzi, és arra fókuszál, hogy ez a fenomén milyen szerepet játszik az egyén személyes identitásában, illetve, hogyan artikulálódik ez a tapasztalat, és milyen funkciót tölt be az egyéni tudat szintjén. Ha a nosztalgia fogalmát ugyanakkor társadalmi síkon is értelmezni szeretnénk, ki kell azt egészíteni. A szerző kiemeli:

„[...] a nosztalgia hangsúlyosan szól ugyanakkor a jelenről, a mindenkori jelenem minőségéről, a jelen vágyairól, avagy hiányérzetéről. Amikor a jelen üressége vagy szorongásteljessége válik a nosztalgia kiváltó okává, [...] akkor a nosztalgia nem is igazán a múlthoz való viszonyom eredménye, csupán *használja* a múltat: elmenekít a jelenből.” (94.)

Véleményem szerint azonban a nosztalgia nem feltétlenül kell, hogy a „jelen ürességéből” táplálkozzon, éppen elég, ha az egyén a jelent csak rosszabbnak érzékeli, mint a valamikori múltat, amellyel kapcsolatban otthonosságot, biztonságot érez. S ennek a szubjektív érzésnek éppen úgy lehet valós, szociológiai, társadalomtörténeti oka, mint ahogyan személyes pszichológiai magyarázata.

A következőkben már csak a trauma fogalmával foglalkozom, abból a szempontból, hogy az milyen módon jelent kihívást a történetírás számára.

Először is, ha a trauma jelensége nem beszélhető el problémátlanul a személyes identitás keretében, mivel főként tudattalanul artikulálódik az egyén pszichéjén belül – mint ahogyan azt a szerző állítja –, akkor az ezekről a jelenségekről beszámolni hivatott visszaemlékezésekben vagy egyéb forrásokban sem érdemes az identitás ingoványos fogalma után kutakodnia a történészeknek.⁹ Éppen ezért lehet gyümölcsözőbb a történész számára is, ha a tapasztalat fogalma felől közelít,¹⁰ mint ahogyan egyébként Pintér Judit Nóra is tette ezt, amikor azt vizsgálta, hogy Kertész Imre koncentrációs táborbeli élményei hogyan vál(hat)nak „felmérhetetlen tudást és értéket hordozó tapasztalattá” (109). Mivel az identitás megfoghatatlanná válik, a történésznek érdekesebb inkább a trauma tapasztalatát megpróbálnia ábrázolni. Másodsorban, a történész ritkán kíváncsi a trauma személyes, szubjektív tartalmára, inkább olyan történelmi események megjelenítésének, reprezentációjának a problémája foglalkoztatja, amelyek egy csoport vagy egy nemzet kollektív traumáját váltották ki.

Egy esemény kollektív traumájának a megjelenítése során alapvetően két nehézséggel találja magát szembe a történész: egy traumatikus esemény egyrészt reprezentációs, másrészt kulturális problémaként jelentkezik számára. Reprezentációs probléma, mert a hagyományos történelmi megközelítések elégtelennek tűnnek a traumatikus események ábrázolásához;¹¹ másrészt kulturális, ugyanis

⁹ Az identitás társadalomtudományokban használt fogalmának problémájához: Brubaker–Cooper 2000; Stachel 2007.

¹⁰ Gyáni 2010: 152–194.

¹¹ Friedlander 1992.

napjaink „emlékezetkonjunktúrájában”¹² minden társadalmi csoport magának vindikálja a jogot az emlékezés helyes és igaz használatához,¹³ ezáltal lépve ki az identitáspolitika mezéjére,¹⁴ aminek az lett a következménye, hogy nehezen válik megragadhatóvá egy esemény traumatikus mivolta, ha az éppen mindenütt jelen van.¹⁵

A két különállónak tűnő probléma kapcsolata a történészek többsége által hallgatólagosan elfogadott objektivitás eszméjének az összefüggésében válik nyilvánvalóvá, ugyanis míg az első esetben (reprezentáció) a történész gyakorlati, addig az utóbbi esetben (kulturális) a történész etikai elvei sérülnek, ha partikuláris csoportérdekeknek szolgáltatója ki magát.¹⁶ Jörn Rüsen így foglalta össze ezt a történelmi dilemmát:

„A kutatás és a történetírás mint a történelmi gyakorlat két lényeges folyamata tisztázatlan viszonyban áll tehát egymással. A történettudomány szakemberei arra hajlanak, hogy teljességgel a kutatás szempontjának rendeljék alá a megformálás szempontját, hogy utóbbi a módszertanilag szabályozott forráskezelés pusztá függvényének tartsák, míg a történettudomány nyelvészeti képzettséggel rendelkező teoretikusai arra hajlanak, hogy a kutatást olyan retorikai folyamatok teljességgel alárendelt aktusának tekintsék, melyekben a múlt felidézésére a jelen életgyakorlat orientálása érdekében kerül sor.”¹⁷

Ahhoz, hogy ezt jobban megérthessük, röviden összefoglalom, hogy mit is jelentett az objektivitás¹⁸ eszméje, amely fontos szerepet játszott a 19. század folyamán kialakuló modern történelmi hivatás felfogásában. Eszerint a történész csak akkor képes a múlt igazságát feltárni, ha képes elnyomni önnön szubjektivitását, ha képes saját értékvilágát háttérbe szorítani. Az elfogulatlanságának ugyanakkor pártatlansággal is kell társulnia, tehát ellen kell állnia minden társadalmi és politikai nyomásnak, amely befolyásolná vagy terelgetné őt a megismerés folyamatában. Ha mindezt sikerül a történésznek elérnie, akkor a for-

¹² „Jan Assman a 'járvány', Pierre Nora a 'szökőár', Tzvetan Todorov az 'abúzus', vagyis káros és káros túl-használat, Paul Ricoeur, Jacques Revel és mások a (morális) 'teher' metaforájával értelmezik az emlékezet expanzióját és konjunktúráját.” K. Horváth 2015: 64.

¹³ Megill 2007: 17–63; Gyáni 2010: 68–85.

¹⁴ Természetesen nem azt állítom, hogy minden társadalmi csoport célja az identitáspolitikában való nyilvános küzdelemben való részvétel, ugyanakkor a kollektív emlékezet és a csoportidentitás között szoros szociálpszichológiai kapcsolat figyelhető meg. „Úgy látszik [...] az a késztetésünk [...], hogy a belső élményt az elbeszéléssel mintegy külsővé – és egyúttal megoszthatóvá – tegyük, nyelvi alakban objektiváljuk. S minél erőteljesebb az élmény, annál határozottabb az a késztetés. Az elbeszélések kollektív emlékezeti rögzítése, majd ismételt nyilvános felidézése erősíti a csoportkohéziót, az összetartozás érzetét, s így újra és újra hitelesíti az egyén csoportidentitását.” Pataki 2003: 33.

¹⁵ Bánfalvi 2009.

¹⁶ Tzvetan Todorov szavaival: „Nem elég emlékezni. Azt is látni kell, hogy mire fog szolgálni az emlék.” Todorov 2005: 286.

¹⁷ Rüsen 1999: 41.

¹⁸ Elsősorban Peter Novick munkájára támaszkodtam. Novick 1988: 1–21.

rások alapos kutatása és kritikai megvizsgálása után a tények már önmagukért fognak beszélni, ezáltal pedig feltárul a múlt egyetlen és nem perspektivikus igazsága, amely feleslegessé tesz bármifajta morális és erkölcsi ítéelkezést. Vagy ahogyan Jörn Rüsen német historikus idézi Ranke tömör és velős megfogalmazását: „Meztelen igazság, mindenféle cicoma nélkül; az egyes tények alapos kutatása; a többinek agyó; csak semmi kitalálás, még a legapróbb dolgokban sem, csak semmi agyaskodás.”¹⁹ A fentieket figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy a trauma eseményének történelmi reprezentációja akár az objektivitás mindegyik elvét is sértheti, ezáltal válik a történelmi gyakorlat számára problematikusá az ilyen események bemutatása. Úgy tűnik, a trauma ábrázolása a történetírás neuralgikus pontjává vált.

A probléma többszörösen is érzékeny, és nem könnyű feloldani. Ha a történelmes ragaszkodik szakmai ethosához, ahhoz a semleges szerephez, amely garantálja az objektív, részrehajlás nélküli álláspontját, tárgyilagosságát a múltbeli események elbeszélésénél, akkor nemcsak hogy nem azonosulhat az áldozat szerepével, hanem egyenesen törlőnie kell annak traumatikus élményeit az elbeszélésből. Az objektivitás kizárja az áldozat szerepével való azonosulást, amely így éppen azt a történelmi tapasztalatot hagyja elveszni, amely a legpregnansabban mutatná meg azt az irracionáltságot, amely ezeknek a traumatikus eseményeknek a sajátja. Gyáni Gábor így fogalmazta meg ezt a problémát:

„Ha értelmet kívánunk adni az egyébként értelmetlen traumatikus történelmi tapasztalatnak azért, hogy racionális (ok-okozati alapokon nyugvó), értelmes történetbe foglalhassuk, el kell hogy idegenítsük a 'határeset'-élményében foglalt traumát; következésképpen töröljük az áldozat emlékét, akit ezzel felejtésre ítélnék.”²⁰

A traumatikus történelmi esemény megjelenítése, történelmi ábrázolása – a traumatikus esemény fogalmából eredően²¹ – ugyanakkor sértheti a túlélők által átélt valóságot (vagy legalábbis nincsen szinkronban egymással a kettő), másrészt a historikusok rá vannak kényszerülve arra, hogy valamilyen módon mégis csak számot adjanak a múlt borzalmairól és annak okairól. Úgy kellene tehát emlékezni rá, hogy közben a túlélők sok esetben felejteneék. Jörn Rüsen megoldása egyfajta másodlagos traumatizálás lenne.

¹⁹ Rüsen 1999: 40.

²⁰ Gyáni 2010: 272.

²¹ Nincs elfogadott definíciója a traumatikus esemény fogalmának a történettudományon belül, ezért jobb híján Kisantal Tamás fogalmát használom, amely véleményem szerint tartalmazza a legfontosabb ismérveket. „Traumatikusnak azt a (történelmi) eseményt nevezem, mely egy közösség számára nem integrálható problémátlanul valamilyen már adott identitásképző és -alátámasztó elbeszélésbe, mivel már maga az esemény megtörténte megkérdőjelezi egy ilyen narratívum létjogosultságát. A traumatikus esemény hatása a jelenben is tovább él, feldolgozásra szorul, és amennyiben ez nem következik be, akár a közösség társadalmi életét is veszélyeztetheti (ilyenek például a közelmúlt történelmi katasztrófái, genocídiumai stb.)” Kisantal 2009: 35.

„Ez azt jelenti, hogy a történetírás művelésének módját kell megváltoztatni. Egy újfajta történelmi narrációra gondolok, amelyben az elbeszéltraumatikus események nyomot hagynak a történészek értelmező munkáját irányító jelentésmintákon is. Az elbeszélésnek fel kell adnia a maga zártságát, az események láncolatának sima követését. Ki kell fejeznie annak megtörését az értelmezés metodikai eljárásában és a megjelenítés narratív eljárásában egyaránt. A történetek interpretálásával való történelmi értelemadás alapelveinek szintjén az értelmetlenségnek az értelem alkotóelemeivé kell válnia.”²²

Nem taglalva tovább a problémát, annyit zárásként érdemes még megjegyezni, hogy egy traumatikus eseményt a történész több síkon is megjeleníthet, amelyek egymást kiegészítve lehetnek érvényesek. Ehhez azonban az szükséges, hogy a történésznek sikerüljön megtalálnia a különböző szintű ábrázolásokhoz a megfelelő perspektívát. Véleményemhez közelebb áll a traumatikus események ábrázolásakor egy olyan történészi attitűd, amely úgy értelmezi a történészi gyakorlatot, hogy annak reflektálnia kell az őt körülvevő társadalmi és kulturális kihívásokra. Ismét Jörn Rüsen szavaira támaszkodnom, aki szerint

„a történelmi diszkurzus az a beszédforma, melyben a történelmi tudás 'él', azaz valamely hatékony létorientálás szerves részeként lép fel, tehát a társas viszonyok lényegi mozzanatát képezi az emberi életgyakorlatban. A történelmi diszkurzusban válik a történelmi tudás az értelmezési kultúra tényezőjévé, a szocializáció és individualizáció közegévé.”²³

Ha ragaszkodunk a hagyományos történészi elbeszéléshez és annak objektivitáselményéhez, akkor az eseményeket ugyan értelmes elbeszélésbe foglalhatjuk, de ezáltal egyszerűen felejtésre ítéljük az irracionális élményeket. A történész akkor tudja ezeket az élményeket a legmegfelelőbben bemutatni, ha olyan forrásokat is használ, amelyek lehetővé teszik az áldozat helyzetével való azonosulást az empatikus behelyezkedés révén. Ez pedig azért különösen fontos, mert ha ezt nem tesszük, akkor éppen a traumatikus történelmi események „minősége”, „milyensége”vész el.²⁴ Ugyanakkor számos posztmodern gondolkodó véli úgy, hogy képtelenek vagyunk az áldozatok valódi szenvedéseit megérteni és átérezni, éppen ezért problémás ezeknek a tapasztalatoknak a megjelenítése is.

Amos Goldberg izraeli történész egyik írásában²⁵ a holokauszt historiográfiáját áttekintve azt vizsgálta meg, hogy különböző történészek milyen módon

²² Rüsen 2004: 14.

²³ Rüsen 1999: 44.

²⁴ Braun Róbert hasonlóan gondolkodik a holokausztról szóló elbeszélések kapcsán. „A holocaust a róla szóló elbeszélések szerint sokak számára, elsősorban azok esetében, akik személyesen, saját testükön és életükben tapasztalták a borzalmakat, úgy jelenik meg, mint olyan eseménysorozat, mely *minőségileg* és *lényegileg* különbözik mindattól, ami az ember számára átélhető vagy – történetileg – a holocaustot megelőzően átélhető volt.” Braun 1995: 37.

²⁵ Goldberg 2015.

és kivel azonosulnak a munkáikban a holokauszt eseményének a megjelenítése során. A különböző történelmi diszpozíciók, „részhajlások” alapján az empátia három eltérő formáját sikerült elkülönítenie az izraeli historikusnak. Nem foglalkozva az általa liberálisnak és konzervatívnak nevezett empátia tartalmi vetületeivel, most csak Goldberg utolsó kategóriáját a posztmodern empátiát ismertetném röviden, mégpedig azért, mert ez a történelmi attitűd érinti legérzékenyebben a fent ismertetett traumareprezentációk problémáját.

Goldberg kutatása szerint egyrészt a történészek empátiája már egyértelműen az áldozatok irányába mozdult el, ugyanakkor tagadják, hogy a történész és a történelmi cselekvő (legyen az áldozat vagy elkövető) ugyanazokon az univerzális és kulturális előfeltevéseken osztoznának, mivel ezek a posztmodern gondolkodók a múlt radikális másságát hangsúlyozzák. Másrészt pedig magának a holokauszt-nak mint történelmi eseménynek a radikális másságát, traumatikus dimenzióját emelik ki, amely így minden más történelmi eseménytől különbözik. Az empátia így főként azokat illeti meg, akik ennek a traumatikus eseménynek az áldozatai vagy a túlélői voltak, hiszen az ő tapasztalatuk, tanúságuk az, amely a legautentikusabb módon számol be a holokauszt tragédiájáról. Mégis az ő tapasztalatuk olyan mértékben különbözik a mi saját tapasztalatainktól, hogy nem vagyunk képesek szinkronba hozni azokat a saját tudásunkkal. Ezáltal pedig fundamentális kihívást jelentenek a kulturális és szimbolikus jelrendszereinkre. Amennyiben viszont mégis sikerülne interiorizálni a túlélők tapasztalatait, az csak olyan áron sikerülhetne, ha le redukáljuk az áldozatok felfoghatatlan szenvedéseit. Ezt nevezi Goldberg paradox empátiának, amit bővebben Dominick LaCapra munkássága alapján fejt ki. LaCapra megkülönbözteti az „empatikus bizonytalanság” (*empathic unsettlement*) és az azonosulás (*identification*) fogalmát. „Míg az utóbbi arra irányul, hogy elhomályosítsa a távolságot az én és a másik között (akárcsak a liberális és a konzervatív empátia esetében), addig az előbbi azt követeli a történelemtől, hogy egyidejűleg az ellenkező irányba mozduljon el.”²⁶ A historikus észleli a traumatizált alany és a traumatikus esemény tapasztalatának az övétől alapvetően különböző másságát, ezért a történész kinyilvánítja empátiáját az áldozat tragikus helyzete iránt. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a történész megpróbálná magát az áldozat helyzetébe képzelni, hiszen ez eleve lehetetlen lenne számára, mert tudja, hogy annak traumatikus és felfoghatatlan tapasztalatát képtelen megérteni a saját élményvilágának ismeretében. A traumát mint eseményt azonban a történésznek valamilyen módon mégiscsak ábrázolnia kell, ám hogy ennek pontosan hogyan is kellene történnie a gyakorlatban, arra LaCapra nem ad választ. Csak annyit jegyez meg, hogy a történésznek fel kell hívnia az olvasója figyelmét az adott traumatikus tapasztalat másságára, és ezáltal valamilyen módon jeleznie kell a művében az imént említett empatikus bizonytalanságot is.

A posztmodern empátia erőteljesen hangsúlyozza a megértés fogalmának korlátait. Együttérez az áldozattal, ugyanakkor elismeri, hogy az empátia ismer-

²⁶ Goldberg 2015: 61.

telméletileg a racionalitás felső korlátaiba ütközik, kivált akkor, amikor a történelem olyan traumatikus eseményekkel találkozik, mint a holokauszt.

Az Amos Goldberg által kifejtett posztmodern empátia esetében is azt figyelhetjük meg, hogy egy traumatikus esemény történelmi ábrázolása során mindig érdemes tisztában lennie a kutatónak azzal, hogy az áldozat által átélt tapasztalat megértése korántsem problémamentes. Ahogyan Pintér Judit Nóra is hangsúlyozta, az ilyen traumatikus „élmények” sokszor az áldozatok számára is elbeszélhetetlenek, elmondhatatlanok, és éppen ezért jelentenek a történelemszereknek is megoldhatatlannak tűnő feladatot. A póre tárgyilagosság és az áldozattal való együttérzés közötti történelmi lavírozás nem egyszerű folyamat, amelynek gyakorlati feloldása egyelőre még várat magára. Mindenesetre Pintér Judit Nóra könyve alkalmas arra, hogy bepillantást nyerjünk egy olyan jelenség mögé, amelynek megértése sokszor még az áldozat számára sem válik tudatossá és megfoghatóvá. Éppen ezért a pillantásért érdemes kezébe vennie mindenkinek ezt a könyvet.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bánfalvi Artila 2009: A trauma mint kulturális narratíva. *Debreceni Disputa* (7.) 5. 4–10.
- Bauman, Zygmund 2001: *A modernitás és a holokauszt*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Braun Róbert 1995: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick 2000: Beyond Identity. *Theory and Society* (29.) 1–47.
- Erős Ferenc 2007: *Trauma és történelem*. Jászöveg Kiadó, Budapest.
- Freud, Sigmund 2011: *Gyász és melankólia és más elméleti írások*. Animula Kiadó, Budapest.
- Friedlander, Saul (ed.) 1992: *Probing the Limits of Representation. Nazism and the „Final Solution”*. Harvard University Press, Cambridge–London.
- Goldberg, Amos 2015: Empathy, Ethics, and Politics in Holocaust Historiography. In: Assman, Aleida – Detmers, Ines (eds): *Empathy and its Limits*. Palgrave Macmillan, London, 52–76.
- Gyáni Gábor 2010: *Az elveszithető múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Heller Ágnes 2006: *Trauma*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Herman, Judith 2011: *Trauma és gyógyulás*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Jeffrey C. Alexander 2012: *Trauma: A Social Theory*. Polity Press, Cambridge.
- K. Horváth Zsolt 2015: Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák. *Korall* (16.) 59. 54–82.
- Kisantal Tamás 2009: *Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Kijárat Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Zsuzsanna (szerk.) 2005: *Teher alatt*. Trefort Kiadó, Budapest.
- LaCapra, Dominick 2001: *Writing History, Writing Trauma*. The John Hopking University Press, Baltimore.
- Leys, Ruth 2013: *Trauma: A Genealogy*. Chicago University Press, Chicago.

- Megill, Allan 2007: *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice*. University of Chicago Press, Chicago–London.
- Menyhért Anna 2008: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Anonymus–Ráció Kiadó, Budapest.
- Novick, Peter 1988: *That Noble Dream. The „Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, New York.
- Pataki Ferenc 2003: Együttes élmény–kollektív emlékezet. *Magyar Tudomány* (47.) 1. 26–35.
- Pintér Judit Nóra 2006: Heller Ágnes: Trauma. *BUKSZ* (18.) 4. 372–374.
- Pintér Judit Nóra 2008: Trauma és tapasztalat. *Aspecto* (1.) 1. 2008/1. 65–77.
- Ricœur, Paul 2006: *Memory, History, Forgetting*. Chicago University Press, Chicago.
- Roth, Michael S. 2011: *Memory, Trauma, and History*. Columbia University Press, New York.
- Rüsen, Jörn 1999: A történelem retorikája. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívája*. Kijárat Kiadó, Budapest, 39–50.
- Rüsen, Jörn 2004: Trauma és gyász a történelmi gondolkodásban. *Magyar Lettre Internationale* (14.) 54. <http://lettre.c3.hu> – utolsó letöltés: 2016. augusztus 15.
- Stachel, Peter 2007: Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. *Regio* (18.) 4. 3–33.
- Todorov, Tzvetan 2005: *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Váradi Róbert 2014: A mába fagyott örök tegnap. *Magyar Narancs*, 2014. október 16. <http://magyarnarancs.hu/konyv/a-maba-fagyott-orok-tegnap-92161> – utolsó letöltés: 2016. augusztus 15.

Graffits Tamás